

ÂMİRAN KURTKAN BİLGİSEVEN'İN TOPLUMSAL DEĞİŞME VE KALKINMA ANLAYIŞI

Mehmet KOCA¹

Atıf/©: Koca, M., (2018). Âmiran kurtkan bilgiseven'in toplumsal değişme ve kalkınma anlayışı, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2024-2039. doi: 10.17218/hititsosbil.419488

Özet: Bu çalışma da, Türkiye'de sosyolojinin gelişmesi için önemli katkıları olan Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in görüşleri ele alınmıştır. Bu konuda onun, sosyolojinin ilgi alanına giren birçok konuda çalışmaları olduğu görülmüştür. Ancak gerek sosyolojinin, gerekse içinde yaşamış olduğu toplumun gelişmesi konusunda doğrudan bağlantısı olan yöntemine, toplumsal değişme ve kalkınma anlayışlarına yer verilmiştir. Çünkü o, yöntemi sadece bilimin değil insan kalitesinin artırılması için de bir gereklilik olduğunu düşünmüştür. Ayrıca toplumsal düzen açısından mükemmelliğe giden yolun, değişme ile bağlantılı olan toplumsal gelişmeden geçtiğini ileri sürmüştür. Zira ona göre, toplumsal gelişme sanayileşmeyi ve kalkınmayı da beraberinde getirmektedir. Bu kapsamda bu olgu ve süreçlerin gerçekleşmesi konusunda kültüre, Türkiye özelinde Türk-İslam kültürünün değer hükümlerine önemli atıflar yapmıştır. Türkiye'nin sağlıklı bir şekilde gelişmesi, sanayileşmesini tamamlayıp, kalkınabilmesi için bu değerlerin bireylere aşılması gerektiğini savunmuştur. Bu konuda eğitime de önemli fonksiyonlar yüklemiştir.

Anahtar Kelimeler: Âmiran Kurtkan Bilgiseven, Toplumsal Değişme, Toplumsal Kalkınma, Kültür, Yöntem

An Understanding of the Societal Change and Development of Amiran Kurtkan Bilgiseven

Citation/©: Koca, M., (2018). An understanding of the societal change and development of Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2024-2039. doi: 10.17218/hititsosbil.419488

Abstract: This study covers the views of Amiran Kurtkan Bilgiseven who made important contributions for the development of sociology in Turkey. It was seen on this matter that he had numerous studies on this issue that entered into the field of interest of sociology. However, the method with a direct connection on the issue of either sociological or societal development has been given a place in the understandings of societal change and development. Because he thought that method was a necessity not for the progression of science but for the increase of human quality. Moreover, he argued that the road leading to perfection in terms of social order passed through societal development, which is associated with change. Because according to him, social change brings together industrialization and development. In this context, he made significant attributions to culture on the issue of the realization of these phenomena and processes and to the value-judgements of Turkish-Islamic culture specific to Turkey. He asserted that these values must be transfused to individuals in order for the healthy development of Turkey to complete industrialization and be able to develop. He also ascribed important functions to education on this issue.

Keywords: Amiran Kurtkan Bilgiseven, Societal Change, Societal Development, Culture, Method

Makale Geliş Tarihi: 29.4.2018

Makale Kabul Tarihi: 25.11.2018

¹Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, e-posta: e_mehmetkoca@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1930-121X>

1. GİRİŞ

Bilgiseven, ele almış olduğu toplumsal gerçekliği inceleme ve çözümlemede sahip olduğu özgün bakış açısı ve üslubu ile Türk sosyolojisinde önemli bir yer edinmiştir. Sosyolojinin ilgi alanına giren hemen hemen her konuda çalışmalar yapmış, içinde yaşamış olduğu toplumun sorunlarına kayıtsız kalmamıştır. Bu sorunların çözümü konusunda var olan toplumsal değerlerin önemine atıfta bulunarak, gelişmiş toplum olma yolunda sağlam köprüler kurabilmiştir. Özellikle gelişmiş toplum seviyesine ulaşılmasında engelleyici nitelik taşıyan düşünce ve akımlara karşı çıkmış, toplumu ayırıştırıran ve bu ayrışmayı körükleyen kişi ve topluluklarla arasına mesafe koyabilmiştir.

Bu kapsamda sosyolojinin temel alanı olan toplumsal değişme ve bu değişmeyle bağlantılı, toplumsal ilerleme, gelişme ve kalkınma konularında önemli değerlendirmeler ve önerilerde bulunmuştur. Hatta toplumsal düzen açısından mükemmelliğe giden yolda sadece bu olgu ve süreçleri değil, bunların yanında bu olgu ve süreçlere işlevsellik katan toplumsal tabakalaşma ve bütünleşme gibi konular üzerinde de dikkat çeken açıklamaları olmuştur.

Kültürü, Türkiye özelinde Türk-İslam kültürünü, sosyolojik konular üzerindeki değerlendirmelerinde çıkış noktası yapmış ve ona önemli roller atfetmiştir. Diğer bir ifade ile o, Türkiye'nin sağlıklı bir şekilde gelişmesi, sanayileşmesini tamamlayıp kalkınabilmesi için Türk-İslam kültürünün değer hükümlerinin bireylere aşılmasını gerektiğini bildirmiştir. Bu anlamda eğitim, bu işlevin yerine getirilmesi konusun da Bilgiseven'de araç olarak düşünülmüştür. O, bu yaklaşımını bilimde, özelliklede sosyal bilimlerdeki metotta da sürdürmüştür. Bu nedenle Bilgiseven'in toplumsal değişme ve kalkınmaya yönelik görüşlerine yer vermeden önce; hayatı, eserleri ve entelektüel portresine yer verilmiş, arkasından sosyal bilimlerde yöntemle dair görüşleri irdelenmiştir.

2. HAYATI, ESERLERİ VE ENTELEKTÜEL PORTRESİ

Türk sosyologlarının Türk-İslam sentezi ekolünü temsil eden (Arslantürk ve Konuk, 2008, s.19) Bilgiseven, muhasebeci bir baba (Ahmet Kurtkan) ve ev hanımı bir annenin (Zeliha Kurtkan'ın) beş çocuğundan en büyüğü olarak 1926 yılında dünyaya gelmiştir (Özkul, 2008, s.143). İlk ve ortaokulu Paşabahçe İlköğretim Okulu'nda okumuştur. Kandilli Kız Lisesi'ni bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ni kazanmıştır. Fakülteden 1947 yılında mezun olduktan sonra bir süre ticaret sektöründe muhasebeci olarak çalışmış, iki yılı aşan bir süre ile İstanbul Defterdarlığı'nda resmi görev yapmıştır. 1956 yılı sonlarında İktisat Fakültesi'ne sosyoloji asistanı olarak girmiştir. 1960'ta doktora sınavını, 1965'te doçentlik sınavını verdikten sonra 1970 yılında profesör unvanını almıştır. İ.Ü. İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi'nin müdürlüğünü yapmış olan Bilgiseven, 1993 yılında emekli olmuştur. 19 Haziran 2005 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir (Kayadibi, 2009, s.26; İnan, 2009, s.4; Kahraman, 2006,s.6).

Sosyoloji Konferansları ve İktisat Fakültesi Mecmuası başta olmak üzere birçok dergi ve gazetede yayınlanmış yüzlerce makalesi bulunan Bilgiseven'in² yayınlanmış kitapları arasında şunlar sayılabilir: Türkiye'de Küçük Sanayiinin İktisadi Ehemmiyeti (1962), Yeni Sosyoloji Dersleri (1964), Maliye Sosyolojisi (1968), Sosyolojik Açıdan Tasavvuf ve Laiklik (1977), Türk Milletinin Mânevi Değerleri (1984), Din Sosyolojisi (1985), Millî Eğitim Stratejimiz Nasıl Olmalıdır (1986), Genel Sosyoloji (1992), Yugoslavya'da Türk Kültürü (1987), Köy Sosyolojisi (1988), İslâmiyet'in Kültürel Özellikleri ve İslâmî Kavramlar (1989), Türkiye'de Sosyal Çözümle Tehlikeleri (1990), Sosyolojik Açıdan İslâmiyet ve İslâmî Kavramlar (1992), Fındıkoğlu Bibliyografyası (1960), Eğitim

² Eserlerinin tamamı için bkz. Karaman, K. (2005). Amiran Kurtkan Bilgiseven Bibliyografyası, *Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 11.

Sosyolojisi (1992), Sosyal İlimler Metodolojisi (1994), Etnik ve Dini Bölücülük (1991), Türkiye'de Milli Birliği Bozan Ayrılık (Alevi-Sünni Ayrılığı) (1991), Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu (1987) (Arslantürk ve Konuk, 2008, s.20; Erkal, 2008, s.17).

Bilgiseven'in eserlerinde, hocası Z. F. Fındıkoğlu'ndan, Alman Sosyolog C. C. Zimmerman ve G. Kessler ile Amerikalı Sosyologlar R. M. Mc Iver ve C. H. Page ile Pitirim A. Sorokin'den etkilendiğini belirten Özkul (2008), bu etkinin hiçbir zaman onlara tabi ve nakilci bir anlayış şeklinde olmadığını, daha çok onları ilham kaynağı olarak algılama şeklinde olduğunu söyler (s. 144). Ona göre Bilgiseven, "hemen hemen eserlerinin hepsinde Batılı bilim adamlarının teorileri ve bulgularıyla Türk-İslam kültürü ve realitesini karşılaştırmıştır. Körü körüne hiçbir teori ve ideolojiye bağlı kalmamış, gerektiği yerlerde hepsini eleştirmekten kaçınmamıştır" (Özkul, 2008, s.144). Erkal (2008)'ın ifadesi ile o:

"Yüksek bir muhakeme gücüne, tasnif ve sentez kabiliyetine sahipti. Rahmetli Ord. Prof. Dr. Z. F. Fındıkoğlu'nun tabiri ile verilerden, bulgulardan ve malzemedan iyi helva yapabilen bir ilim adamıydı. Kendisiyle görüştüğünüzde ufkunuzu açar, ele aldığınız konuya çok boyutlu bakmanızı sağlardı. Parça-bütün ilişkisini iyi kurardı. Batı Dünyası'na has ilim-din çatışmasının bütün toplum ve zamanlar için genellenemeyeceğini belirtir; Türk kültür ve medeniyet tarihinde ilim-din bütünleşmesinin somut örneklerini verirdi. Eserlerinde soyut ve somut arasında anlamlı ilişki kurulduğundan okuyucu tercüme kokusu almaz ve ülke gerçeklerinden de kopmazdı. Rahmetli Fındıkoğlu'nun tabiriyle milli endişe sahibi; bilgiyi, toplumu ve ülkesi için kullanabilen bir ilim adamıydı" (s. 16).

Yine Karaman (2005)'ın belirttiği üzere, "Bilgiseven'in sosyal olaylara bakışı, çok sebeplilik ilkesine bağlı ve bütüncül bir yaklaşıma sahiptir. Kullandığı kavramlar ve kavramlara yüklediği anlamlar, genel sosyolojik tanımlar yanında Türk-İslam kültürüyle şekillenmiş bir içeriği yansıtır" (s.48). Diğer bir deyişle, sosyolojik saptama ve çözümlenmelerinde kültüre, Türkiye özelinde Türk-İslam kültürüne önemli roller yüklemiş ve bu nedenle Türk sosyologları arasında, Türk-İslam sosyologları ekolü içinde sürekli olarak kendisine yer verilmiştir.

3. YÖNTEM ANLAYIŞI

Bilgiseven, yöntem konusuna ilgi göstermiş ve sosyal bilimlerde sosyal gerçekliğe yönelik çözümlenme yaparken izlenmesi gereken yolları "Sosyal İlimler Metodolojisi" adlı çalışmasında dile getirmiştir. Onun söz konusu olan bu çalışması, başta sosyoloji olmak üzere diğer sosyal bilim alanları ile uğraşan kimselere esin kaynağı olmuş ve onlara ele aldıkları konuları irdelerken çok yönlü bakış açıları kazandırabilmiştir. Bu nedenle onun, yöntemle dair belirlemelerini saptamak ve yöntem anlayışını ortaya koymak önemli hale gelmiştir. Çünkü Bilgiseven'in yöntem anlayışı, "çağdaş yöntem anlayışını en üst düzeyde temsil edecek niteliktedir" (Özkul, 2008, s.144).

Öncelikle ona göre yöntem, "araştırma yolu ile bulunup ortaya konabilecek somut sebep-netice ilişkilerini ve (mümkün olduğu hallerde) bu ilişkilerin temelinde yer alan soyut ilmi kanunları tespit edebilmek için izlenmesi gereken yol anlamına gelir" (Bilgiseven, 1989, s.3). Bu tanımda yer alan bilimsel kanun ise, tesadüfi faktörlerin etkisinden bağımsız olarak, (fiziki, biyolojik, psikolojik veya sosyal) herhangi bir gerçeklikte meydana gelen olayların dayandıkları, değişmez (her zaman ve her yerde geçerli olan) neden-sonuç ilişkisinin kesin ve nicel ifadesidir (Bilgiseven, 1989, s.4). Bu anlamda o, çeşitli realitelerin karakteristik özellikleri neden-sonuç ilişkileri bağlamında dikkate alındığında tesadüfi faktörlerin arındırılmasının fiziki olaylarda sosyal olaylardan daha kolay olduğu görüşünü benimsemektedir.

Bilgiseven (1989), çeşitli realitelere ait yöntem bilgimizi determine oluş karakteri bakımından karşılaştırabilmemizi zorlaştıran bazı nedenler olduğunu ve bu nedenlerden birincisinin farklı realitelerin müşterek temelini yeterince tanımamaktan kaynaklandığını belirtmiştir. İkincisinin

her bir realitenin bilinen kendi sahasındaki faktörlerden önceki ve sonraki faktörleri tanınamaktan ileri geldiğini ve üçüncüsünün de sosyal realitenin incelenmesinde çeşitli faktörlerin hepsini tanımadaki başarısızlıkla ilgili olduğunu söylemiştir (s.4).

Bu çerçevede ona göre, “soyut realite parçalarını aydınlatan statik araştırmaların daha az somut olan teorilerden ve bunlarında bütün zamanlar ve mekânlar için geçerli soyut kanunlardan farklı oldukları bir gerçektir. Fakat bütün farklılıklarına rağmen, çeşitli metodların kendi aralarında bir metodolojik bütünlük meydana getirdiği söylenebilir” (Bilgiseven, 1989, s. 10). Ayrıca fiziki, biyolojik ve diğer bütün realitelerdeki sebep-sonuç ilişkilerini açıklamamız ancak belirli sınırlar içinde mümkün olmaktadır. Bu sınırı da belirleyen mevcut bilim seviyemizdir. Mevcut bilim seviyemizin yetersiz kaldığı ya da diğer bir deyişle tecrübe yolu ile çözümediğimiz bilinmeyen alanları ancak ve sadece felsefi düşünce ile erişme gayretleri gösteriyor ve bir takım görüşler ileri sürmekle yetiniyoruz. En küçüğünden en büyüğüne kadar bütün realiteler için geçerli genel kanunlar varsa bile, bu zamana kadar bunların hepsini birden çözmemiş veya bir kısmını çözmüş olmamız bizi bazı dönemlerde ya akılcılık veya tecrübecilik metodlarına yöneltmiştir (Bilgiseven, 1989, ss.11-13).

Çeşitli faktörlerin sonuç teşkil eden olaylar üzerindeki rolünü teşhis güçlüğü özellikle sosyal bilimleri ilgilendiren bir güçlüktür. Çünkü sosyal gerçeklikte sonuç üzerinde rol oynayan etkenlerin sayısı çoktur. Diğer bir deyişle sosyal bilimler çok sebepli bilimlerdir. Ayrıca kültür değişmelerinde olduğu gibi farklı çağlarda farklı faktörlere ağırlık kazandıracak kadar farklı yorumlanması da mümkündür. Bu nedenle araştırmacıların bu değişmelerde açıkça gözlemlenebilen ve her devirde değişen faktörlerden kendi görebildikleri en etkili olanlarının etkisi altında kalma ihtimalleri vardır. Bu durum sosyal bilimlerde birbirinden farklı tek sebepli açıklamaların meydana gelmesinde rol oynamış, fakat bu açıklamalar bilimsel tenkitlere uğramıştır (Bilgiseven, 1989, s.13).

Sosyal bilimlerin metodlarını diğer bilimlerin metodları ile kıyaslayıp doğru bir hükme ulaşmamızı zorlaştıran sebeplerden biri de, özel (yani zamana ve mekâna göre değişen) sebep-sonuç ilişkilerinin farklılığına rağmen sosyal gerçeklikte dahi çok sebepli genel kanunların varlığının yeterince düşünülmeşi olmuştur. Bu durum metodolojik farklılıkları ortaya çıkarmış olup, bu farklılıklara rağmen sosyal realite de, çeşitli metodların birbirini tamamladığı bir metodolojik bütündür (Bilgiseven, 1989, ss.14-15).

Bu çerçevede Bilgiseven (1989), metodolojik bütünlüğü teşhis yetersizliğinden doğan yöntem farklılıkları üzerinde durur ve bu yönetsel farklılıkları akılcılık, tecrübecilik, tek sebeplilik, çok sebeplilik, içten araştırma, dıştan araştırma ve bağdaştırıcı yöntemler olarak adlandırır. Var olan ya da var olacağı düşünülen gerçekliğin araştırılması, çözümlenmesi ve ortaya konulmasına yönelik olan bu yöntemlerin Batı ve Türk-İslam dünyasından seçmiş olduğu temsilcilerine yer vererek, bunların yönetime dair katkılarını irdeler.

Henüz tecrübe edilemediğinden dolayı bilinmeyen bir alanın olaylarını düşünce ve muhakeme ederek çözmeye çalışan metoda akılcılık (rationalism) denirken, buna karşılık araştırma yapılarak bilinebilecek bir alandaki sabit neden-sonuç ilişkilerinin ortaya konmasına hizmet eden metoda ise tecrübecilik (ampirism) denilmektedir (Bilgiseven, 1989, s. 15). Bu iki metodun bir birbirinden tamamen bağımsız olup olmadığı Bilgiseven’in sorgulama alanı içine girmiştir.

Onun belirlemelerine göre, tecrübeci metodolojiyi savunan ve icra edenlerin hemen hemen tamamı, akılcı metodu da kullanmıştır. Çünkü onlar aklın ve muhakemenin yardımı olmadan tecrübenin yapılamayacağı konusunda ortak bir görüşü paylaşmaktadır. Bu da akılcı ve tecrübeci

metotlar arasında mevcut metodolojik vahdet'in, diğer bir söylemle metot bütünleşmesinin gittikçe daha iyi anlaşılmiş olduğunu göstermektedir (Bilgiseven, 1989, s.79). Bilgiseven (1989), tek sebepli açıklama metodunu kullananların zamanla çok sebepli metodun ortaya çıkmasına aracılık ettiğini ve benzer bir durumun bu iki metot arasında da olduğunu söylemiştir (s.79). Ayrıca bu konuda o, Philips'in, 'her sosyal araştırma üçlü bir sentezdir'³ görüşünden hareketle bilimlerin, araştırma yapan her bilim adamının fikirlerinin başkalarının fikirleri ile her araştırmacının tecrübesinin diğerlerinin tecrübeleri ile birleştirilmesi ile gelişebildiğini ileri sürmüştür.

Bilgiseven (1989)'in bildirdiğine göre, "...dıştan araştırma, sosyal bünyenin, bünyedeki değişmelerin ve ferdin dışında yer alan bütün sosyal olguların, bağımsız faktörler olarak bağımlı bir faktör üzerindeki etkilerinin (veya yol açtıkları sebep-netice ilişkilerinin) herhangi bir nesneyi (bir objeyi) araştırır gibi incelemesi anlamına gelmektedir... İçten araştırma usulünde ise, araştırmacı, sosyal bütün'ün içinde yer alan varlıkları sadece mümkün varlıklar olarak müşahede etmeye kendini muktedir hale getirir. Bu suretle, varlık âlemini ilk muharrikten, yani varlıkların özünden ve bu mânâda içten bir bakışla (âlemdaki mana bütünlüğünü veya bütünleştirici öz'ü hissederek veya duyarak) inceleme durumuna ulaşır" (s. 129). Bu çerçevede bağdaştırıcı metodoloji hem sebep-sonuç ilişkilerinde tespit edilen nedensel bütünlüğü (fonksiyonel bağlılığı) sosyal bir objeyi inceler gibi dıştan gözlemleyerek, hem de kültürün çeşitli unsurlarının pekiştirici bir öz prensip yardımı ile bütünleşme derecesini içten duyarak ve hissederek araştırma metodlarının her ikisini gerekli gören bir yöntemdir (Bilgiseven, 1989, s.129).

Bu bağlamda Bilgiseven (1989), yukarıda söz edilen metotlarla ilgili olarak çıkarılması gerekenleri üç noktada toplamıştır. Bunlar:

"İlk olarak, birbirinden tamamen farklı görülen çeşitli metodların, aslında birbirlerini tamamlamak suretile, metodolojik bütünlüğü dikkate almaya araştırmacıyı teşvik ettikleri söylenebilir. Böyle bir metodolojik bütünleşme çeşitli realitelerin ayrıntılı ve somut özelliklerini ortaya koyan araştırmaların artırılması ve ortak nitelikteki ayrıntısız, zamansız ve mekânsız genel kanunların ortaya çıkarılabilmesi nispetinde ilimleri ve onların metodlarını birbirlerine yaklaştırabilir. Hatta iradecilik ve determinizm ikiliğinin sathta olduğunun anlaşılmasına da yardım edebilir.

İkinci olarak, hususi, ayrıntılı ve somut bilgi veren teorilerin realiteye ait sezgilerine muhtaç olduğumuzu da tastik etmek mecburiyetindeyizdir. O halde tek sebepli teorilerin dahi tarihi manada müsbet bir hizmetleri olduğu söylenebilir. Nasıl tek sebepli izahlardan çok sebepli izahlara geçiş, metodolojik ilerlemenin kaçınılmaz istikameti olmuşsa, ayrıntılı tatbiki araştırmalarda dahi, çok sebepli ve akılcı (teorik) düşüncelere dayanılarak faraziye kurup, müşahedeci ve tecrübeci faaliyete geçiş, sosyal araştırmacının kaçınılmaz kuralı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Üçüncü olarak, araştırılan olguların ve olayların tam manası ile anlaşılabilmesi, kültürel sentezin bazı vasıflarının içten bilinmesine de lüzum göstermektedir. Bundan ötürü dıştan ve içten araştırma metodlarının ve ayrıca akılcı ve tecrübeci usüllerin bütünleştirilmesine ihtiyaç vardır" (ss. 36-137).

Sezgici zekâ üzerinde de duran Bilgiseven (1989), sosyolog için sezgici zekânın öneminin büyük olduğunu söyler. Çünkü sistemi meydana getiren unsurları bir araya getiren bütünleştirici prensibin sosyolog tarafından belirlenmesi sadece sosyal bilgilerle donatılmış bir bilim adamı ve iyi bir gözlemci olmakla değil, aynı zamanda sezgici zekâyâ sahip olmak koşulu ile hissedilmesi, anlaşılması ve sezilmesi ile mümkündür. Bu sezgiye yol gösterecek olan kriter de anlamlı bütünlüğü meydana getiren unsurların benzerlik ve uygunluğu ve bu uygunluğun birlik halini koruyabilmesi kriteridir (s.136).

³ Philips'e göre araştırma: Fikirlerin fikirlerle sentezini, fikirlerin tecrübelerle sentezini ve tecrübelerin tecrübelerle sentezini ifade eder (Philips'den aktaran: Bilgiseven, 1989, s. 80).

Bilgiseven'in, alan araştırmaları ve teknikleri konusunda da önemli saptamaları ve önerileri olmuştur. Öncelikle O, bir alan araştırmasının yapılabilmesi için teori, varsayım ve alan araştırması üçlüsünün uyum içinde bir bütünlük oluşturması gerektiğini ileri sürmüştür. Teorilerin alan araştırmasının yapılabilmesinde daima güvenilebilir özellikte olamayacağını söylemiştir. Gerek benzer gerekse de farklı olgulara yönelik teorilerin, bilim tarihinin herhangi bir zaman mekân sınırında mevcut bilgi seviyesi açısından ele alındığında, eksik ve yetersiz olacağını belirtmiştir. Bu yetersizliğin sadece kullanılan yöntemlerin eksikliğinden değil, aynı zamanda araştırma yapılan zaman dilimindeki teknolojik düzeyin aşağıda olmasından da ileri gelebileceğini bildirmiştir. Ayrıca o, eğer yapılan araştırmalar gerçeğin sadece belli bir kısmını içerirse, araştırmacının tek bir nedenden ya da yönden araştırma alanına yaklaşacak olursa ve sadece akılcı ya da ampirik verilere dayalı olarak teori üretirse, mevcut teorilerin hepsinin bir araştırmacı açısından güvenilir olmayacağını da vurgulamıştır (Özkul, 2008, s.146).

Teori, varsayım ve ampirik araştırma arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin dikkate alınması konusunda karşılaşılan güçlükler, her araştırmacının bilgi toplama işlemine başlamadan önce üzerinde durması gereken konuları teşkil etmektedir. Bu konular üzerinde de duran Bilgiseven (1989)'e göre, varsayım bir araştırmanın temelini teşkil eder ve her araştırma mutlaka varsayıma dayalı olmalıdır. Yapılacak olan araştırmaya varsayımla başlanmalı ve bu varsayımda teoriden çıkarılmalıdır. Varsayımlar ve ampirik araştırmalar birbirlerinden ayrı olarak düşünülemezler. Çünkü varsayımın doğruluk derecesini ancak yapılacak olan ampirik araştırma ortaya koyabilir.

Bilgiseven'in üzerinde durduğu diğer bir konuda bilgiyi toplama ve ölçme konusudur. Burada örneklemin oluşturulmasından, soruların hazırlanmasına ve ölçme tekniklerine kadar önemli bilgiler sunar. Bunlar arasından belki de en önemlisi ölçme işlemiyle sosyoloji arasında kurmuş olduğu bağdır. Çünkü Bilgiseven (1989)'e göre, ölçme bir varsayımın doğruluğunu ispat etmek üzere araştırıcının amacına ulaşmasına olanak sağlayan araçtır ve sosyolojide her zaman ve her yer için geçerli ölçüye dayalı kesin ilişkiler bulabilmemiz zordur. Ancak bu durum sosyolojide ölçme işleminden vazgeçilmesi gerektiği anlamına gelmez. Sosyolojide genel kanunların varlığını tespit edebilmek için, çok soyut ve çok yaygın olma özelliği taşıyan çok az olgu bulunmaktadır. Bunları genel hatta matematik ifadelerle açıklayabilmek sosyolojinin hedeflerinden biri olmalıdır. Bununla birlikte sosyal araştırmalarda ölçmenin nasıl yapılabildeği konusunda akılda tutulması gereken genel kanunlarla ilgili bir ölçme hedefinden uzak kalındığı ve tamamen pratik gayeler güdüldüğüdür (s.261).

Öz itibari ile Bilgiseven'e göre, sosyolojide ölçme işlemleri yardımı ile genel hükümlere varılması kolaylıkla mümkün olmamaktadır.

Karşılaşırmalı metodun önemine de değinen Bilgiseven (1989), ampirik araştırmalarda küçük realitedeki problemlerin ayrıntılı olarak ortaya konduğunu ancak küçük problemlerin dışında büyük genel problemler veya toplumun büyük bir kesimini ilgilendiren konularında bulunduğunu ve bunlarında aydınlatılmasının gerekli olduğunu ileri sürmektedir. Bunun için Beyruni'den yola çıkarak karşılaşırmalı metodun uygulanması gerektiğini bildirmiştir (s.240).

Sonuç olarak Bilgiseven, metotların çeşitli özelliklerini ve bunların nasıl iç içe olduklarını göstermeye çalışmış, bu metotların hiç birisinin modasının geçmediğini ve bunların hiçbirisinin çağ dışı sayılmasının olanaksız olduğunu ileri sürmüştür. O, sezgici akıl'a büyük önem verdiğini ve en kantitatif ölçme işlemlerine dayanan işlemlerde dahi metot bilgisinin hiç bir zaman sezgici aklın yerini tutamayacağını söylemiştir. Zira ona göre, akılcı ve gözlemci metotları iç içe geçmiş durumda uygulama zorunluluğu bundan doğmaktadır. Her araştırmanın bir varsayıma dayanması gerektiği düşünülürse varsayım kurmanın gerektirdiği akli muhakeme, gerçekleri

görme ve başlangıç modelini kurma iktidarının yerini hiçbir metot bilgisi ile doldurmanın mümkün olamayacağını anlamak kolaylaşır. Metot bilgisine en çok ihtiyaç hissettiren araştırma işlemlerinde, örneğin bir alan araştırmasının sağlıklı olabilmesi konusunda, yerine getirilmesi gereken şartları iyi bir şekilde düzenleyip sıraya koymak, metot bilgisi kadar zihni kabiliyet meselesi olduğunu vurgulamakta, 'bir şeyi bilmek başka yapmak başkadır' demekte ve yapabilmek için hem metot bilgisine hem de sezgici akıl'a ihtiyaç olduğunu söylemektedir. Bu nedenle tecrübe ve gözleme dayanan metotlarla akılcı metot arasında bütünleşmeyi reddedebilmemiz olanaklı değildir. Aynı durum belirgin ayrılıklarına rağmen içten ve dıştan araştırma metotlarında da geçerlidir. Çünkü gerçekte bu iki metodolojinin birbirlerini tamamlama durumları vardır (Bilgiseven, 1989, ss.302-303).

Bunların dışında o, "yöntem anlayışını ortaya koyarken, her şeyden önce bugünkü metot anlayışımızın sosyal realiteyi yeterince anlamamıza imkân vermediği tespitinde bulunur" (Özkuş, 2008, s. 144). Metot uygulayıcılarına da yanlışlığı ve faydasızlığı kanıtlanamayan herhangi bir metodu ret edebilecek kadar 'cahil cesareti' sahibi olmaması gerektiğini önermiştir. Bu anlamda Türk-İslam kültürünün önemli isimlerinden Gazali, Muhyiddin gibi isimlerin metotlarının yeniden değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Bilgiseven, 1989, s.303). Gökalp'in ve Fındıkoğlu'nun görüşlerinden hareketle, İslamiyet'in pozitif bilimlerle uyumlu olduğunu ileri sürmüştür (Bilgiseven, 1988, ss.52-53).

Ona göre, "bir milletin, kendi tarihini, tarihteki kahramanlarını, büyük adamlarını, geçmiş devirlerde yaptığı büyük hamleleri, medeniyet eserlerini unutmaması, kendi benliğini kaybetmesi anlamına gelir" (Bilgiseven, 1991, ss.36-37). Buradan hareketle ayrıca onun, tarihe büyük önem verdiğini, çalışmalarını geçmişle bugün arasında bağlantılar kurarak temellendirdiğini, başka bir deyişle sosyal bilimlerde yöntem konusunda tarihsel metodu da önemseydiğini söyleyebiliriz.

4. TOPLUMSAL DEĞİŞME VE KALKINMA ANLAYIŞI

Bilgiseven'e göre, gerek toplumsal ilerleme gerekse de gelişme ve kalkınma, toplumsal değişimin bir sonucudur ve toplumsal değişim olmadan tam anlamıyla bu olguların varlığından söz etmek olanaklı değildir. Bu nedenle onun bu olguları ele alış tarzına yer vermeden önce, toplumsal değişim anlayışına yer vermek yerinde olacaktır.

Her ne kadar değişimin derecesi toplumdan topluma, zamandan zamana farklılık gösterse de, hiçbir toplum durağan değildir ve her toplulukta mutlaka bir hareketlilik, bir değişim olduğu söylenebilir (Bilgiseven, 1982, s.293). Çünkü değişim iki yönlü bir olgudur ve ilerleme şeklinde olabileceği gibi gerileme şeklinde de olabilmektedir. Toplumların hem ilerlemesi hem de gerilemesi sosyal değişimi ifade etmektedir (Bilgiseven, 1968, s.292). Ancak toplumsal gelişme ve kalkınma konusundan bahsedilecekse elbette değişimin evrimle ilintili ilerleme ve gelişme boyutu üzerinde durmak daha isabetli olacaktır.

Bu boyutuyla Bilgiseven, ilerlemenin (terakki, progress) bir gelişme (tekamül, evolution) olmadığını altını çizerek ve iki kavram arasındaki ayırt edici ölçütleri belirler. Ona (1982) göre, ilerleme bireylerin kanaatlerine ve inançlarına göre değişirken; gelişme ise bireylerin kanaat ve inançlarının aksine objektif kanıtlara göre ölçülebilen bir sosyal değişimdir (s.295).

Bu çerçevede o, hem sosyal değişim konusunun daha iyi anlaşılabilmesi hem de kavram kargaşasının ortadan kaldırılabilmesi için ilerlemeyi de içine alan tekâmülün aşamalarını sıralar ve bu aşamaları (Bilgiseven,1982): 'Basit değişim', 'nizam', 'istikamet', 'terakki' ve 'olgunluğa erişebilirlik' olarak benimser.

Bilgiseven (1991, ss.1-2), bir kargaşa durumunun söz konusu olduğu ve henüz toplumsal düzenin kurulmadığı basit değişme aşamasını, gerçek anlamda bir değişme olarak görmez. Basit düzeyde de olsa bir toplumsal düzenin kurulduğu değişmeyi tekâmülün ilk aşaması olarak görür. Zira ona göre, toplumun hedef ve amaçlarına ulaşması için kurulan düzende belirlenen yönde (istikamette) yapılan düzen değişiklikleriyle ancak ilerleme sağlanabilir. Burada kurulan düzen yönlendirilirken önemli olan husus, ilerleme aşamasına erişmek ve bir ilerlemeden bahsedebilmek için nihai bir amaca ve ideal olarak belirlenmiş olan hedeflere kanalize olmaktır. Eğer ilerlemeyi belirleyen nihai amaçlar ve ideal olarak belirlenen hedefler tek bir faktöre dayalı olarak bireyler tarafından değerlendirilirse bu bireylere göre değişen ilerlemeyi meydana getirir ve toplumsal değişmeye subjektiflik katar. Diğer bir deyişle bu durum, “aynı zamanda gözle görülür organizasyon ve nizam değişikliklerinin, yani maddi şartlardaki belirli bir değişikliğin ideal hedef olarak tayin edilmesi neticesini doğurmaktadır” (Bilgiseven, 1991, s.2). Ancak Bilgiseven (1991)’e göre, toplum hem örgütler hem de sosyal ilişkiler ağıdır ve sadece bu örgüt ve düzenin değiştirilmesi tekâmülün tam anlamıyla gerçekleşmesi için yeterli değildir. Çünkü sosyal ilişkilerde bulunan insanların moral değerleri vardır ve bu değerlerinde tam olarak sağlanması gereklidir (s. 3). Bu çerçevede o, toplumu meydana getiren insanların, kâinatta sadece insan türüne ait olan özelliği kazanmasıyla ortaya çıkan yaygın şahsiyet tipine ulaşma hedefinin, tekâmülün son basamağını oluşturduğunu ve toplumsal değişimin bu aşamasının olgunluğa diğer bir deyişle mükemmelliğe erişim aşaması olduğunu ileri sürmektedir (Bilgiseven, 1991, s.3). Ona göre, bu aşama sosyal olgunluk da diyebileceğimiz en mükemmel (sosyal ilişkilerin kusursuz olduğu) toplumsallaşma özelliğini yansıtan sosyal evrim aşmasıdır. Çünkü bu aşamada maddi ve manevi kültürlerin ideal sentezine yol açan birey ve toplum aynılaşmaktadır. Modern toplumlarda toplumsal ilişkiler ağının genişlemesi, mali imkânların artması yanı sıra bireysel hakların zorunlu olarak bireysel egoizmi teşvik etmesinden doğan engeller ortaya çıkmaktadır. Bunları telafi edecek moral şartların ve şahsiyet tipinin meydana gelebilmesi sosyal olgunluğun göstergesidir. Bu anlamda sosyal olgunluk fikri, ahlaki bir ön yargı olmaktan çok, tam anlamıyla bilimsel bir gerçekliğin kavranışıdır (Bilgiseven, 1982, s.302).

Toplumsal değişme konusunda ilerlemeye yönelik düşüncelerini bu şekilde belirten Bilgiseven, tekâmülün son aşamasından hareket ederek toplumsal gelişmeyi tanımlar ve tabakalaşma ve bütünleşmenin önemine vurgu yapar. Bu bağlamda ona (1976) göre, toplumsal gelişme, maddi ve manevi hedefler arasında denge kurmak koşulu ile bireyin yaratıcılığının en zor ve en ümitsiz şartlarda bile teşvikini ön görmektedir. Zira toplumsal gelişme, refah artışını gerçekleştirecek maddi unsurlarla, üretimin sürekli artışını sağlamaya yönelik fikri unsurların yanı sıra moral unsurları da kapsamına alması gereken bir dengeli birleşime dayanan kavramdır (s.169).

Onun saptamalarına göre, toplumsal gelişme, bir toplumdaki maddi ve manevi kültür öğelerinin elverişli özellikleriyle birbirlerini tamamlaması, öğeler arasındaki en uygun düzenlemenin iktisadi refahın hem devamlı olarak artmasını hem de adil olarak bölünmesini sağlar. Ayrıca maddi ve manevi kültür öğeleri arasındaki en uygun birleşim tarzı mana etrafında bütünleşmeyi sağlayacak bireysel davranışlara da yol açar (Bilgiseven, 1991, s.6). Başka bir ifade ile toplumsal gelişme, “iktisadi hasıla artışının sosyal şartlarını dikkate alan iktisadi büyüme unsurlarından başka, orta sınıflaşma ve sosyal bütünleşme gibi, iki unsuru daha ihtiva etmektedir. Çünkü tabakalaşmış ve farklılaşmış sosyal bütünün azaları olarak düşünülen fertlerin, o bütünün sosyal ve kültürel kategorilerinin gelişme ihtiyaçlarını karşılayabilecek şahsiyet tiplerine uygun hale gelmeleri ancak bu unsurlar (yani orta sınıflaşma ve sosyal bütünleşme) sayesinde mümkündür” (Bilgiseven, 1982, s.305). Buradan da anlaşılacağı üzere o, toplumsal tabakalaşma ve bütünleşme olgusuna toplumsal gelişme ve kalkınma açısından tamamlayıcı unsurlar olarak bakmakta,

tabakalaşmanın ve bütünleşmenin nasıl olması gerektiği üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu nedenle onun toplumsal tabakalaşma ve bütünleşmeyi ele alış tarzına kısaca bakmakta fayda vardır.

Toplum hayatı, iş bölümü ile birlikte tabakalaşmanın ve sosyal seviye farklarının ortaya çıktığı sosyal hayat tipidir. Bu çerçevede Bilgiseven, öncelikle sosyal sınıftan daha genel olan sosyal tabakalaşma konusu üzerinde durur ve Sorokin'in tabakalaşma tanımını benimsedikten sonra, bu tanımın zorunlu olarak sosyal mesafe kavramını da içine aldığı söyler. Çünkü alt ve üst tabaklar arasındaki mesafe, coğrafi ve fiziki bir mesafe olmayıp tam olarak sosyal bir anlam taşımaktadır. Böylece ona göre sosyal mesafe, "belirli bir sosyal sınıfa mensup bulunan herhangi bir ferdin diğer sınıflarla ve o sınıflara mensup bulunan gruplar ve fertlerle olan hiyerarşik münasebetlerini, bir nüfus içerisindeki sınıfların birbirleri ile olan ilişkilerini ve belirli nüfusların aralarındaki sosyal farklılık münasebetlerini gösteren bir kavramdır" (Bilgiseven, 1982, s.157). Bu anlamda sosyal tabakalaşma bir toplumun nüfusunun sosyal olarak alt ve üst anlayışına imkân verecek şekilde sosyal sınıfların oluşturduğu farklılaşma durumunun belirtileri olmaktadır (Bilgiseven, 1982, s.157).

Sosyal sınıfı, aynı sosyal hayat tarzını paylaşan bireylerin meydana getirdiği bir sosyal kategori veya grup olarak gören Bilgiseven, ikili (alt ve üst) sosyal sınıf anlayışına ve ikili sosyal sınıflara sahip olan toplumlara olumsuz bakar. Orta sınıfa büyük önem verir ve bir toplumdaki orta sınıfların genişliği ile o toplumun gelişmişlik düzeyi arasında ilişki kurar. Orta sınıfı kalabalık olan toplumlar gelişmiş toplumlardır. Bu nedenle Bilgiseven (1982)'e göre, gelişmekte olan bir toplum için orta sınıf sorunu iktisadi ve sosyal nedenlerden dolayı küçümsenmeyecek bir problem halinde tezahür etmektedir. Çünkü iktisadi gelişme problemi ne kadar önemli ise sosyal sınıflar arasındaki gelir farklılığının hafifletilmesi ve geniş bir orta sınıfın kurulması konusu da o kadar önemlidir. Orta sınıf kavramının önem kazanmasını gerektiren diğer önemli faktörde, sağcı solcu ideoloji hareketlerine ve bunlar arasındaki çekişmelerin artmasına yönelik tehlikelerdir (s. 158).

Sosyal sınıfların tasnifi konusunda düşünürlerin ağırlıklı olarak üzerinde durduğu biri statü diğeri iktisadi olmak üzere iki kriter vardır. Marx özellikle bu iki kriterden ikincisi üzerinde dururken, modern sosyologlar ise statü konusunu da ele almışlardır (Bilgiseven, 1982, ss.159-160). Bilgiseven (1960), her iki kriterin de tek başına sosyal sınıfların belirlenmesi konusunda yeterli olmadığını söyler ve Fındıkoğlu'ndan hareket ederek sosyal sınıfların ayrımı konusundaki kriterleri; ekonomik güç, yaşam tarzı, kültür ve terbiye, ekonomik çıkar, sınıf bilinci olarak sıralar. Sıralamış olduğu bu kriterlerin hiçbirinin tek başına toplumsal sınıfları belirlemede yeterli olmadığını, sağlıklı bir belirleme yapılabilmesi için bu kriterlerin her birinin dikkate alınması gerektiğini bildirir.

Bilgiseven (1992)'e göre, "... Sosyal gelişme, bir ülkede, milli gelir artışına zarar verilmeksizin sosyal sınıf farklarının azalması, sosyal tabaklar arasında mobilitenin ve çeşitli tali gruplar arasında da bütünleşmenin (entegrasyon) gerçekleşmesi olarak belirtilebilir" (s.143). Bu çerçevede onun gözünden değişme ile bağlantılı diğer önemli unsurunda sosyal bütünleşme olduğu anlaşılmaktadır.

O, sosyal bütünleşmeyi, toplumda küçük topluluklar (cemaatler), menfaat birlikleri, müesseseler gibi sosyal yapının çeşitli unsurları arasındaki birbirini tamamlayabilme durumu olarak tanımlar (Bilgiseven, 1982, s.316). Sosyal bütünleşme açısından öğrenilmiş olması ve grup hayatının ürünü olması bakımından kültüre büyük önem verir. Kendi deyişiyle, "bütünleşmiş bir cemiyet, muayyen bir sahada veya sahalarda yaşayan ve karakteristik bir kültürü geliştirmiş olan bir

nüfustur. Böyle bir kültür birliği mevcut değilse, o takdirde cemiyette bir çözülmenin (bir dez - entegrasyon'un) varlığı söz konusudur” (Bilgiseven, 1982, s.318).

Sosyal bütünleşme tiplerini ortaya koyarken Sorokin'den hareket eden Bilgiseven (1982), bütünleşmenin tesadüfi ve zoraki tipleri ile gerçek bütünleşme tipleri olmak üzere iki çeşidinin olduğunu bildirir. Bu anlamda 'yersel bitişiklik' ve 'dış tesirlerle bir araya gelme' gerçek olmayan (tesadüfi, zoraki) bütünleşme tipleri içine girerken; 'fonksiyonel bütünleşme' ile 'mana etrafında bütünleşme' ise gerçek anlamda bir bütünleşmeyi temsil eder. Bilgiseven (1982)'e göre, “hakiki manada sosyal bütünleşme tiplerinden ilki kültür unsurlarının birer fonksiyon ifa ederek cemiyet mekanizmasını işler hale getirdikleri fonksiyonel entegrasyondur. İkincisi ise unsurların bir araya geldikleri zaman bir mana ifade ederek bir bütün hüviyetini kazandıkları merkezi bir manaya göre bütünleşme'dir” (s.320). Sosyo-kültürel bütünleşme türleri arasından manaya göre bütünleşme mükemmel bütünleşme türü olarak ifade edilmektedir (Bilgiseven, 1982, s.324). Çünkü “manalı bütünleşme durumunun göze çarptığı cemiyetlerde çeşitli unsurlar sadece bir fonksiyon icabı değil, fakat daha ziyade ihtiva ettikleri öz karakter itibarile bir birlerini tamamlamaktadırlar” (Bilgiseven, 1982, s.325).

Buraya kadar Bilgiseven'in perspektifinde gerek ilerleme, gerekse toplumsal tabakalaşma ve bütünleşmede önemli olanın, toplumsal değişimin/evrimin düzenin iyileştirilmesi ile sınırlı olmadığı, toplumsal gelişmeyi de meydana getirebilmesidir. Ona göre, sağlıklı sanayileşme ve kalkınmanın yolu da buradan geçmektedir. Bu nedenle onun sosyolojisinde toplumsal yapıyı oluşturan alt yapı unsurlarının yanı sıra üst yapı unsurları da (özellikle kültür) vazgeçilmezdir ve asıl itici gücün kaynağını oluşturmaktadır. Zira benzer şekilde Bilgiseven (1993)'in açıklamalarından da anlıyoruz ki: Toplumdaki sosyal değişim üzerinde duran iktisatçılar, toplumu daha mükemmel götüren değişim aşamalarında, daha yukarı aşamalara sağlıklı bir şekilde çıkabilmenin koşulu olarak maddi unsurların yanı sıra, nüfusun kalitesini meydana getiren manevi unsurlarında uygun şekilde değişmesi gerektiğinin farkına varmışlardır (s. 2). Ona göre, sosyal gelişme aynı zamanda sağlıklı sanayileşmenin zorunlu ve hayati temelidir. Bu nedenle sosyal gelişmeye elverişli olmayan kültürlerin hâkim olduğu ülkelerde yapılan sanayileşme sağlıklı bir sanayileşme değildir (Bilgiseven, 1993, s.1).

Bu kapsamda o, toplumun örgüt ve kurumlarının daha iyi bir duruma getirilmesi yaygın şahsiyet tipinin de uygun bir evrimle ideale yaklaştırılmadığı sürece hiçbir olumlu sonuç veremeyeceğini söyler. Ona göre var olan düzenin daha da köklendirilmesi ya da bir düzenden başka bir düzene geçilse de bu değişim bazı görüşlere sahip grupları memnun etme ihtimali olsa da gerçek ilerleme olamaz. Çünkü gerçek ilerleme sosyal gelişmeyi sağlamaya yarayan bilimsel anlamdaki objektif şartların gerçekleştirilmesi için, birey ve toplumun nitel ve nicel özellikleriyle değiştirilmesini gerektirir. Böyle bir değişim, sadece ilerlemeyi sağlamakla kalmaz aynı zamanda sosyal gelişme ve evrimi de beraberinde getirir. Toplumsal yaşamda 20-30 yıl gibi kısa sayılabilecek bir sürede gerçekleşen bu tip bir değişime sosyal kalkınma denilmektedir (Bilgiseven, 1991, s.7). Bu kalkınmanın da üzerinde etkili olan en önemli güç, moral değerlerdir (Bilgiseven, 1977, s.18).

Bilgiseven, sosyal kalkınmaya giden yol haritasını bu şekilde çizdikten sonra kültürün bu anlamdaki işlevleri üzerinde durur. Diğer bir deyişle, kalkınmaya yönelik sosyal teorisinin merkezine kültürü koyar. Özellikle de kültürün var olan maddi ve manevi öğelerinden ikincisini ön plana çıkarır ve konuya yönelik belirlemelerini bu yönde yapar.

Öncelikle maddi kültürün alınıp verilmesinde herhangi bir sakınca olmadığını belirtir. Ancak bu konuda başka kültürlerin elverişli maddi araç ve kolaylıklarına tamamen yabancı kalan milletlerin kültürel gerilemeye de maruz kalabileceğinin de altını çizer. Bu anlamda gelişmiş

ülkelerin maddi kültür ve medeniyet unsurlarından faydalanarak kalkınmamızın sağlanabilmesi konusunda dikkat edilmesi gereken noktalara yönelik açıklamalar yapar (Bilgiseven, 1991, s.7).

Bu açıklamalardan birincisi, yabancı tekniklere ve dışarıdan ödünç alınan maddi yapı unsurlarına sosyal yapının uyum sağlaması sınırlıdır ve bu uyumu kısa sürede arttırabilmekte olanaklı değildir. Örneğin kapital yetersizliği, teknik eleman kıtlığı gibi çeşitli faktörlerle tayin edilen sermaye yoğun teknolojileri aşırı ölçüde uygulamanın sınırları vardır ve bu faktörlerin kısa sürede değiştirilmeleri kısıtlıdır. Buna rağmen yine de teknikleri uygulama konusunda sermaye ve teknik eleman eksikliği gibi engeller ortadan kaldırılsa dahi manevi kültür, sanayinin yönlendirilmesinde yine merkezi rol oynayacaktır. Eğer toplumun hayati ihtiyaçlarının ve sermaye mallarının tatmini için yapılacak üretimin yerine lüks mallar üretmeyi teşvik eden manevi değer hükümleri baskınsa, manevi kültürdeki yenileme manevi kültürün etkileriyle engellenmiş olacaktır (Bilgiseven, 1991, s.7). İkincisi de, maddi önlemlerin alınması için ihtiyaç duyulan iktisadi kapasiteye ulaşabilmenin kısa zamanda sonuç verebilecek herhangi bir kısa yolu da bulunmamaktadır (Bilgiseven, 1991, s.7).

Buna karşılık Bilgiseven (1991)'e göre, "Türk-İslâm Kültürünün unutulmuş veya aslı hüviyetinden saptırılmış değer hükümleri gibi değerlerden oluşan, sosyal gelişmeğe sevk edici bir manevi kültürün mevcut olduğu yerlerde bu değerlerin işlenip benimsetilmesi çok daha kısa vadede ve aynı zamanda verimli neticeler verebilecek bir faaliyettir" (s.8). Bu faaliyetinde olabirliğini birey toplum ilişkisinde aramakta ve bu kapsamda insan kalitesine toplumun nicel özelliklerinden daha fazla ağırlık verilmesini gerektiren objektif sebepleri de şu şekilde açıklamaktadır:

Birincisi, mükemmelliğe gidişin son aşamasında birey vardır ve bu aşamaya ancak en mükemmel sosyalleşme özelliğini kazanmış insan tipinin yaygın şahsiyet tipi haline geçmesiyle varılır. Zira toplumun mükemmelliğe ulaşmasının yolu da budur (Bilgiseven, 1991, s.9).

İkincisi, karşılıklı etkileşim içinde olmak birey ve toplumun temel özelliğidir. Her ne kadar toplumun düzeni, doğal servetlerinin ve doğanın bilimsel anlamda yorumlanması bireyin bir işlevi iken, buna karşılık bu işlevi yerine getirebilecek bireylerin yetiştirilmesi de toplumun bir işlevidir. Bu çerçevede karşılıklı bir birini etkileyen bu iki unsurdan en başta hangisine önem verilmesi gerektiği onun sorgulama alanı içine girmekte ve o, karşılıklı etkileşimi toplum-birey-toplum şeklinde mi yoksa birey-toplum-birey şeklinde mi olması gerektiğini sorgulamaktadır (Bilgiseven, 1991, s.9).

Üçüncüsü Bilgiseven (1991), bu sorulara az gelişmiş ülkeler açısından bakmış ve bu ülkelerde itici gücün bireyden gelmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bunun içinde eğitim yatırımları ile eğitim dışı yatırımların iktisadi gelişmeyi sağlayacak şekilde dengede tutulması gerektiğini söylemiştir. Çünkü ona göre, kalkınma kavramının hızlilik özelliği taşıması planlı yatırım politikasının ise hem gerekli hem de yavaş gelişme sağlayıcı nitelikte olması, bizi insan faktörüne ve eğitime (özellikle eğitim yatırımlarını arttırmaktan ziyade eğitimin kalitesinin iyileştirilmesine) yönlendirmektedir (s.9).

Diğer bir deyişle o, eğitimin kalitesinin arttırılmasıyla nitelikli bireylerinde artacağını, buna bağlı olarak da insan faktörüne yön veren eğitimin, kalkınmayı sağlayacağını düşünmüştür. Burada asıl önemli olan bu kalitenin nasıl arttırılacağıdır. O, bunun yolunun kültürden geçtiğini ve bu anlamda kültürün değer hükümlerinden hareket edilmesi gerektiğini söylemiştir.

Ona (1991) göre, bu değer hükümlerinden birincisi Türk-İslam kültüründe yer alan “insanın olgunlaştırılması” değer hükmü⁴ iken, ikincisi ise yine bununla bağlantılı olan vahdet-i vücud terbiyesi ile bireylerin yetiştirilmesidir. Bu çerçevede vahdet-i vücud’un önemi konusunda o, “Kalkınma ve Kültür İlişkisi” adlı çalışmasında şu ifadelere yer vermiştir:

“Kısaca belirtmek istersek böyle bir fert cemiyetteki yoklukları, ızdırapları, derd’leri aramak ve o derd’lere derman olmağa yönelmek psikolojisiyle yüküldür. Yani tatmin arayan ve maddeyi putlaştıran ferd olmaktan çıkmış, dert arayan ve moral tatmin peşinde koşan bir fert durumuna geçmiştir. Böylece ferdin ıslahı, aynı zamanda cemiyetin ıslahı ve gelişmesi olmakta ve Türk-İslâm kültürünün bu değer hükmü bugünkü ekonomik ve sosyal bünyemizin zafiyetinin çareleri arasında yer alabilecek en iyi psiko-sosyolojik dava niteliğini taşımaktadır” (Bilgiseven, 1991, s.9).

Üçüncüsü tümevarım ve tümünden gelim metotlarının birleştirilmesidir. Her metodun önemli olduğunu ve her metottan yararlanılması gerektiğini ileri süren ve metodolojik bütünlüğü benimseyen Bilgiseven (1991), böyle bir yaklaşımın sadece bilimin ilerlemesini sağlamakla kalmayacağını aynı zamanda insan kalitesini de en üst seviyeye çıkarabileceğinin altını çizmiştir (ss.16-18).

Son olarak o, yetişkin insanın toplum karşısındaki vericilik ve alıcılık işlevlerinden birincisinin önemini vurgulayan değer hükümleri üzerinde durarak, bireye başarı arzusunun aşılması ve gelir eşitliği idealinin Türk-İslam kültürüne göre gerçekleştirilmesinin gerekliliğini ileri sürmüştür (Bilgiseven, 199, ss.18-20).

Özetle Bilgiseven (1992)’e göre, “gelişmek isteyen ülkelerin hedefi eğitim yolu ile kalkınmayı ve orta sınıfların teşekkülünü gerçekleştirmek ve bunu yapabilmek için de fertlere başarı ve rekabet arzularını aşılabilme olmalıdır” (s. 148). Toplumsal kalkınma ile belirlenen hedeflerin gerçekleştirilmesi için eğitimin bu yolda bir araç olarak kullanılması zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu anlamda toplum kalkınmasında eğitim faaliyetlerinden iki konuda faydalanılabilir. Bunlardan birincisi insanların değişen sosyal ve ekonomik koşulların gerisinde kalmalarını önlemek, ikincisi ise bu şartlarında önüne geçerek toplumu değiştirmektir. Bu çerçevede bunlardan ikincisi eğitimin toplum kalkınması programlarının asıl hedefidir (Bilgiseven, 1992, s.324).

Sonuç olarak kalkınma her ne kadar ekonomi ile ilgili unsurları çağırıyor olsa da kalkınmanın ekonomi dışı etkinliklerle özellikle de kültürle de doğrudan bağlantısı vardır. Bu nedenle sosyal gelişmenin bir sonucu olan kalkınmanın sağlanabilmesi için var olan kültürün değer yargıları bireyler tarafından içselleştirilmedi. Bu konuda Bilgiseven, eğitime önemli roller düştüğünü ileri sürmüş ve eğitim yolu ile kalkınmanın esaslarını belirlemiştir. Ona göre eğitim, kalkınmaya giden yolda toplumsal gelişmenin sağlanması konusunda en önemli aracı rolü üstlenmelidir.

5. TOPLUMSAL DEĞİŞME VE KALKINMAYA ŞEKLİNİ VEREN TOPLUMSAL SINIF VE BÜTÜNLEŞME KONUSUNDA KÜLTÜRE VERDİĞİ ÖNEM

Bilgiseven’in toplumsal sınıflar konusunda orta sınıfa büyük önem verdiğini bir önceki konu başlığı altında belirtmiştik. Çünkü ona göre, toplumda geniş bir orta sınıfın varlığı toplumsal değişme ve kalkınmaya giden yolda toplumsal değişimin de önemli bir göstergesi olabilmektedir. Bu çerçevede Grayson’dan hareketle Bilgiseven (1982), orta sınıfların ortaya çıkması ve gelişmesi konusunda birinci koşul olarak ticaretin ve zanaatın geliştiği paralı mübadeleyi, ikinci koşul olarak devletlerin belirlediği ve şehirlerin merkezi bir otoriteye bağlı oldukları merkezi otoriteyi,

⁴ Bu konuda Bilgiseven, Mevlana’nın görüşlerinden hareket ederek tasavvufi eğilimi merkeze alır ve insan-ı kâmil yetiştirilmenin önemine vurgu yapar. Ona göre, “insan-ı kâmil durumundaki ferdlerin çoğaldığı bir topluluk sanki kendini korur gibi cemiyeti koruyan ve kendine ait işleri nizamlar gibi sosyal hayatı nizamlayan beyinlerin ilmen ve ahlâken ziyetlendirdiği bir cemiyet olarak kusursuz bir tekâmüle namzettir” (Bilgiseven, 1991, s. 12).

üçüncü koşul olarak ulaştırma ve haberleşme faaliyetlerinin artmasını, dördüncü koşul olarak siyasi ve dini özgürlüğü, beşinci koşul olarak da millî birlik ve yurtta barışı görmektedir. Onun (1982) belirlemelerine göre, orta sınıfların gerek ortaya çıkmasında, gerekse gelişmesinde bu koşullar (faktörler) her ülke için uygulama yeteneğine ve genel özelliklerine sahiptir. Bu koşulların hepsinin veya bazılarının etkisi altında orta sınıfların herhangi bir ülkede, herhangi bir tarzda gelişmeleri mümkün ve doğaldır (s.177).

Bu faktörlere bağlı olarak ortaya çıkan ve gelişen orta sınıfların bazı Batı ülkelerindeki (İngiltere, Fransa) tarihsel gelişim seyri üzerinde duran Bilgiseven, Türkiye'de ki orta sınıfların gelişim seyri üzerinde de durmuştur. Bilgiseven (1982)'e göre, bu faktörlerin etkisi altında Osmanlı İmparatorluğu 1299-1579 yılları arasındaki yükselme döneminde oldukça güçlü ve kalabalık bir orta sınıfa sahip olabilmişken, 1579-1923 yılları arasındaki duraklama ve gerileme döneminde ise orta sınıfların gerilemesi siyasi gerileme ile paralellik izlemiştir (s. 186).

Cumhuriyet döneminde ise orta sınıflar sınırlı düzeyde kalmış, Batı ülkelerinde gözlemlenen küçük sanayiden büyük sanayiye doğru geçiş, Türkiye'de aksi yönde gelişme gösterebilmiştir. Bu dönemde orta tabaka daha zayıf yeni orta sınıflardan ziyade eski orta sınıflardan oluştuğu alt-üst karşıtlığını hafifletme fonksiyonunu yerine getirmede fazla başarılı olamamıştır (Bilgiseven, 1982, ss.191-192).

Anlaşıldığı üzere orta sınıfın Batı'da ortaya çıkışı ve gelişimi konusunda açıklamalarda bulunan Bilgiseven, konuya Türkiye açısından da bakmış, orta sınıfın gelişmesi konusunda gününün Türkiye'sinde alınması gereken tedbirler üzerine de yoğunlaşmıştır. Bu anlamda o, öncelikle sadece orta sınıfların kalabalıklaştırılması ile yetinilmeyeceğini aynı zamanda bu sınıfın zenginleştirilmesi gerektiğini de ileri sürmüştür. Çünkü Bilgiseven (1982)'e göre, "mevcut millî gelir düşük bir seviyede sabitken, bu gelirin mümkün mertebeye adil bir tarzda dağıtılmasından doğan orta sınıflaşma, aslında tatminkâr sayılması mümkün olmayan bir orta sınıflaşmadır" (s. 206). Bu şekilde o, böyle bir durumda sosyal adaletin olumlu yönlerinden ziyade olumsuz yönlerinin öne çıkabileceğini, sadece orta sınıfların kalabalıklaştırılması ile yetinilemeyeceğini aynı zamanda bu sınıfın zenginleştirilmesi gerektiğini de ileri sürmektedir. Bu anlamda millî gelirin, hem toplam olarak büyümesi ile nüfus başına gelir düzeyinin artması, hem de bu ortalama gelirin nazari bir ortalama olarak kalmayıp fiili nüfus başına gelirin artışı olarak belirecek şekilde orta tabakanın büyümesidir (Bilgiseven, 1982, s.207).

Tam sosyal eşitlik fikrine karşı olan ve onu tehlikeli olarak gören Bilgiseven, orta sınıflaşmanın sosyal adalet aracılığı ile sağlanmasına da mesafeli durur. Ona göre orta sınıflaşma politikası, "...bir taraftan belirli bir ölçüde sosyal adaleti sağlarken, aynı zamanda toplam millî gelirin yatırımlarla bir ölçüde arttırılmasına imkân veren bir politika olmalıdır" (Bilgiseven, 1982, s.208). Bunun içinde başta 'tabii kaynaklarımızın meydana çıkarılması ve değerlendirilmesi için devletin fonksiyonlar ifa etmesi', 'beşeri kapitalin arttırılması', 'örf ve adet faktörünün ele alınması' ve 'laiklik anlayışının muhafaza edilmesi' gerekmektedir. Bütün bunların gerçekleştirilmesi konusunda da Türk-İslam kültürüne büyük anlamlar yüklemektedir (Bilgiseven, 1982, s.208).

Örneğin yükselme döneminde Türk-İslam kültürü etkisi altında olan (örf ve adetlerin hâkim olduğu) Osmanlı toplumunda, orta sınıfın hem kalabalık hem de ekonomik açıdan güçlü olduğu çünkü örf ve adetlerin temelinde birey-toplum bütünleşmesi yer aldığı ve iktisadi gelişmenin olabilmesi içinde olmazsa olmazlardan olan sosyal gelişmeye yine örf ve adetlerin zemin hazırladığını bildirmektedir (Bilgiseven, 1982, s.221). O, laiklik konusunda da benzer düşünceler içindedir. Ona göre, "orta sınıflaşma hedefine ulaşmamızı temin edebilecek faktörlerin en önemli

olanlarından biri de Türk-İslam kültürünün öz akidesinden zaruri bir netice olarak doğan laiklik ilkesini muhafaza faktörüdür. Laiklik kültürümüzün özünde mevcuttur. Ona sonradan eklenmiş yama değildir” (Bilgiseven, 1982, s.230).

Bunların dışında Bilgiseven, geçmişteki ve zamanımızdaki bütünleşme durumları konusunu da ele alarak konuya Türkiye açısından da bakabilmiştir. Ona (1982) göre, “ferdin davranışları ile cemiyetin arzuları arasında artık çok defa hakiki bir ahenk yoktur ve orta çağdaki sosyal bütünleşmenin yerini günümüzün cemiyetlerinde fertler, gruplar, müesseseler ve sınıflar arasında zaman zaman şiddetli tezahürleri müşahade edilen ihtilaflar alabilmektedir. Bundan ötürü dez - organizasyon ve dez - entegrasyon hali derece farkları ile çağımızın bütün cemiyetlerini az çok karakterize etmektedir” (s.326).

Ayrıca o, her konuda olduğu gibi bütünleşme konusunda da Türk-İslam kültürüne büyük anlamlar yüklemiştir. Bu bağlamda ona göre, Avrupa'nın karanlık çağları yaşadığı yıllarda Osmanlı İmparatorluğu yükselme döneminde sahip olduğu kültürü ile bütünleşmenin en mükemmel örneklerinden birini yaşamıştır. Ancak daha sonra bu özelliğini zamanla yitirmeye başlamıştır. Diğer bir deyişle, ekonomik büyümeye imkân tanıyan maddi koşullar, orta sınıflaşmaya yol açan kültürel değerler, maddi ve manevi hedefleri denge halinde tutan ve bir noktadan sonra maddeyi mana hedefi için bir basamak haline getiren değer hükümlerinde zamanla çözümler olmuştur (Bilgiseven, 1982, s.328). Bilgiseven, bu konuda şu soruyu sormuş ve evet cevabını vermiştir. Kendi deyişiyle:

“Acaba batı medeniyeti ile yükselme devri Türk kültürünün değerlerini bağdaştırabilir miydik? Eğer manevi kültürümüzün bozulmamış, saf değer hükümleri kastediliyorsa bu soruya hiç tereddüt edilmeksizin ‘evet’ denebilir. Çünkü Batı'nın maddi kültürü fabrikasyon metodlarına ve ezilip istismar edilen kalabalık işçi kütellerinin ortaya çıkmasına yol açmış, maddi kültür değişmesinin sebep olduğu bu sosyal yaralar ancak yakın zamanlarda sosyal adalet ve sosyal güvenlik tedbirlerine imkân veren bazı değer hükümlerinin gelişmesi ile önlenebilmiş, yani Batı'da teknoloji devrinin maddi kültürü ile manevi kültürü ancak yakın zamanlarda bağdaşabilmiştir. Hâlbuki sosyal adaleti ve sosyal güvenliği insanlığın en tabii hakkı olarak kabul eden değer hükümleri kültürümüzde başlangıçtan itibaren mevcuttu. Eğer Batı ülkeleri bu kültür değerlerine başlangıçtan itibaren sahip olsalardı (eğer bu sosyal iç kuvvet Batı kültürünün karakteristik bir özelliği olsaydı) bu ülkeler sanayi inkılabının izdiraplarını hiç tatmadan meyvelerini toplayabilirdi” (Bilgiseven, 1982, ss.344-345).

Anlaşılaacağı üzere Bilgiseven, Batı ülkelerinden önce yükselme dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu Türk-İslam kültürünün en saf değerleri ile büyük bir sosyal gelişmeyi ve bütünleşmeyi başarmış olduğunu ileri sürmüştür.

6. SONUÇ

Sonuç olarak, metodolojik bütünlüğü savunan ve her metodun önemine vurgu yapan Bilgiseven, özellikle sezgici aklın önemi üzerinde durmuş, çalışmalarını geçmişle bugün arasında bağlantılar kurarak temellendirmiştir. Başka bir deyişle sosyal bilimlerde yöntem konusunda tarihsel metodu da önemsemiştir. Bu çerçevede Türkiye açısından Türk-İslam kültürünün önemli isimlerinin metodlarının yeniden değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Onun için metod sadece var olan toplumsal gerçekliğin ortaya çıkarılması ve çözümlenmesi için değil, aynı zamanda insan ve toplum kalitesinin artırılması içinde bir gerekliliktir. Zira belirlenen hedefler doğrultusunda toplumsal değişimin ve kalkınmanın olabilmemesinin ön koşullarından biride budur.

Ona göre, toplumsal ilerleme, gelişme ve kalkınma toplumsal değişimin bir sonucudur ve bu değişimin nihai amacı da mükemmelliğe erişmektir. Erişilen bu aşama sosyal olgunluk da diyebileceğimiz sosyal ilişkilerin kusursuz olduğu en mükemmel toplumsallaşma özelliğini yansıtan sosyal evrim aşamasıdır. Diğer bir söylemle toplumsal gelişme aşamasıdır. Bu bağlamda mükemmelliğe giden yolda değişimin ilk parçası da ilerlemedir. Sanılanın aksine ilerleme bir

gelişme değil, aksine iki ayrı olguyu temsil eden değişimin yansımalarıdır. Çünkü ilerleme bireylerin kanaatlerine ve inançlarına göre değişirken, toplumsal gelişme ise objektif kanıtlara göre ölçülebilen bir değişimdir. Eğer uygun değişim koşulları ile sağlıklı bir toplumsal gelişme sağlanırsa bu sanayileşme ve kalkınmayı da beraberinde getirebilecektir.

Bu kapsamda onun toplumsal düzen sorgulamaları önemli olup, ideal düzeni toplumsal sınıf ve bütünleşme ekseninde kurgulamıştır. O, her şeyden önce alt ve üst şeklinde olan ikili sosyal sınıf anlayışına ve ikili sınıflara sahip olan topluluklara olumsuz bakıp, toplumsal gelişmişlik açısından orta sınıfı ve orta sınıflaşmayı (orta sınıfı kalabalık tutmayı) olmazsa olmazı olarak görmüştür. Aynı şekilde toplumsal bütünleşme konusunda da kültür onun vazgeçilmezleri arasındadır. Çünkü en mükemmel bütünleşme türü olarak gördüğü mana etrafında bütünleşme kültürle olanaklıdır.

Diğer bir ifade ile toplumun örgüt ve kurumlarının kalkınmayı sağlayacak şekilde daha iyi bir duruma getirilmesi yaygın şahsiyet tipinin uygun bir evrimle ideale yaklaştırılmasıyla yani insan kalitesinin artırılmasıyla sağlanabilir. Bunun en kestirme yolu da kültürden geçmektedir. Bu kültürü (kültürün değer hükümlerini) toplumun birer üyesi olan bireylere aşılacak olan eğitimidir. Bu anlamda insan faktörüne yön veren eğitimin kalkınmayı sağlayacağı sonucu da çıkarılabilir. Bu nedenle Bilgiseven, kalkınma konusunda eğitim üzerinde durmuş ve eğitimin kalitesinin nasıl artırılacağı konusunda kafa yormuştur. Çünkü kalkınmayı sağlayacak nitelikli bireylere sahip olmanın yolu da buradan geçmektedir.

Kısaca Bilgiseven, sosyolojinin temel konuları arasında yer alan ve toplumlar için çok önem taşıyan toplumsal değişimle bağlantılı ilerleme, gelişme ve kalkınma konuları üzerinde durmuş ve bunları kültürle harmanlamıştır. Toplumsal değişim ilerlemeyi, ilerlemede toplumsal gelişme ve kalkınmayı beraberinde getirir. Eğer burada kültürün sahip olduğu değer hükümleri bireyler tarafından özümsemmezse toplumsal gelişimin ve kalkınmanın olması zorlaşabilir. Söz konusu olgular için kültüre atfedilen önem özeldir Türkiye için Türk-İslam kültürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani ona göre, Türkiye'nin sağlıklı bir şekilde gelişmesi, sanayileşmesini tamamlayıp kalkınabilmesi için Türk-İslam kültürünün değer hükümleri eğitim yolu ile bireylere aşılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Arslantürk, Z. ve Konuk S. (2008). Milli-inşacı türk sosyolojisi ve amiran kurtkan bilgiseven'in din sosyolojisi anlayışı, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 176, ss. 19-55.
- Bilgiseven, K. A. (1968). *Köy sosyolojisi*, İstanbul: Fakülte Matbaası.
- Bilgiseven, K. A. (1982). *Genel sosyoloji: kavramlar-nazariyeler bünye (türkiye'de sosyal tabakalaşma) değişim ve sosyal gelişme*, İstanbul: Divan Yayınları.
- Bilgiseven, K. A. (1988). Ziyaeddin fahri'nin, ziya gökalp'e ve durkheim'e kıyasla, fert ve cemiyet açısından din'e atfettiği rol, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 22, ss. 45-54.
- Bilgiseven, K. A. (1989). *Sosyal ilimler metodolojisi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Bilgiseven, K. A. (1991). *Türkiye'ye yönelik etnik iddialara dayalı bölücü faaliyetler*, İstanbul: Bayrak Matbaacılık.
- Bilgiseven, K. A. (1993). Sağlıklı sanayileşmenin sosyal temelleri, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 24, ss. 1-14.
- Erkal, M. (2008). Prof. Dr. Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 176, ss. 15-18.

- İnan, M. (2009). *Amiran Kurtkan Bilgiseven'in din sosyolojisinin temel kavramları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran-2009.
- Kahraman, M. (2006). *Prof. Dr. Amiran Kurtkan Bilgiseven'in cemiyet anlayışı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül-2006.
- Karaman, K. (2005). Amiran Kurtkan Bilgiseven bibliyografyası, *Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 11, ss. 47-62.
- Kayadibi, F. (2009). Prof. Dr. Amiran Kurtkan Bilgiseven'in ardından, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 40, ss. 25-31.
- Kurtkan, A. (1960). Kalkınma ve kültür ilişkisi, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Cilt 0, Sayı: 23, ss. 1-20.
- Kurtkan, A. (1960). Türkiye'de içtimai sınıflar, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 1, ss. 62-80.
- Kurtkan, A. (1976). Hak ve hürriyet kavramlarının xx. Asırda taşıdığı mana ve ziya gökalp, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 14, ss. 160-170.
- Kurtkan, A. (1977). Türkiye'de nüfus problemleri ve planlaması, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 15, ss. 15-37.
- Özkul, M. (2008). Amiran Kurtkan Bilgiseven (1926-2005), *Türkiye'de Sosyoloji: İsimler-Eserler*, (Der. Özdemir, Ç.), Ankara: Phoenix Yayınevi, ss.. 143-173.